

**ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ
В ДОБУ ПЕРЕБУДОВИ**

На основі критичного аналізу історичних джерел та здобутків історіографії з'ясовано та проаналізовано основні умови та проблеми функціонування української публіцистики в часи перебудови в Україні.

Ключові слова: історіографія, українська публіцистика, перебудова, літературно-художні і громадсько-політичні часописи.

Постановка проблеми. За умов розбудови у сучасній Україні громадянського суспільства, значно активізується вивчення історичних аспектів функціонування української публіцистики. В цьому контексті особливий інтерес становить період перебудови, оскільки в цей час спостерігалось не лише піднесення публіцистичної справи, а й зростання громадянської активності, самодіяльної ініціативи, залучення населення до реальних процесів державотворення тощо.

Утвердження нових принципів журнальної публіцистики в період перебудови (1985-1991р.р.) відбувалося в складних умовах: протистояння консервативної і демократичної тенденцій розвитку суспільства, розгортання політичної боротьби і руху за державну незалежність України. Варто зазначити, що позбавляючись ідеологічного диктату, літературно-художні і громадсько-політичні часописи перебудовували свою редакційну політику. Трансформація журнальної публіцистики супроводжувалася цензурним тиском на редакції літературно-художніх газет і журналів з боку партійних органів. Незважаючи на тиск, було безсумнівне зростання ролі журналів в процесах національного відродження і боротьбі за незалежність України. Це, у свою чергу, спричинило різке зростання їх популярності як дієвого чинника впливу на формування громадської думки і зростання національної самосвідомості громадян.

Актуальності дослідженню додає відсутність окремого історіографічного вивчення публіцистичних матеріалів українських журналів часів перебудови з погляду на роль української журнальної публіцистики в процесі національного відродження.

Аналіз досліджень і публікацій. Попри важливість указаної теми в сучасній вітчизняній науці вона розглядалась лише фрагментарно й епізодично. Зокрема, лише останнім часом посилилася увага до вивчення та систематизації знань про цю важливу складову духовного життя українського суспільства, всебічного і об'єктивного її вивчення. Один з фундаторів української науки про публіцистику В. Й. Здоровега [1], який у своїх працях особливу увагу приділяв вивченню природи публіцистики, її ролі в суспільстві та особливостям публіцистичної творчості. Проблемам публіцистики в контексті методології і теорії журналістики присвячені праці Д. М. Прилюка [2]. Комплексному дослідженню пропагандистської діяльності преси, телебачення і радіомовлення посвячена монографія «Журналістика і пропаганда» М. І. Скуленка [3]. Привертають увагу публікації головного редактора журналу «Жовтень» («Дзвін») Р. М. Федоріва [4], в яких він, з точки зору, практика аналізує стан журнальної публіцистики в період перебудови. У 1989 р., під загальною редакцією відомого вченого з вивчення засобів масової інформації А. З. Москаленка, з'являється перша узагальнююча комплексна праця з історії журналістики – «Історія партійно-радянської преси України» [5], яка охоплює і досліджуваний період. Проблемам журналістики і публіцистики в нових суспільно-політичних умовах присвячені також праці В. В. Лізанчука «Грані колективізму. Вплив преси, телебачення, радіо на формування соціально активної особистості» [6], В. І. Шкляра «Енергія думки і мистецтво слова» [7]. Незважаючи на певні успіхи в досліджуваній темі, дана проблематика є малодосліджена і має лише епізодичне і фрагментарне відображення у вітчизняній історіографії.

Мега статті полягає в тому, щоб за допомогою наукової літератури та джерельної бази проаналізувати умови та функціонування часописів в Україні в часи перебудови.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що трансформаційні процеси в українській журнальній публіцистиці доби перебудови відбувалися у складних суспільно-політичних умовах. Переломною віхою в історії України і усього Радянського Союзу став

квітень 1985 р., коли з приходом до влади М. С. Горбачова була здійснена спроба оновити соціалізм і реанімувати суспільно-політичну систему, що відмирала. Хоча спроби здійснити перехід від авторитарно-бюрократичного режиму до демократії не увінчалися успіхом, оскільки оновити соціалізм, нічого не змінивши у фундаментальних основах системи, не вдалося, та все ж відбувся прорив до відкритості і свободи слова. Перш за все зазначимо, що різко зріс суспільний інтерес до публіцистики, яка стимулювала розвиток самостійної думки та ідеологічного розкріпачення.

У лютому–березні 1986 р. відбувся XXVII з'їзд КПРС. Вперше, на відміну від попередніх з'їздів, на ньому було заслухано не звітну, а політичну доповідь. Було зроблено висновок, що державна й політична системи суспільства застаріли і не відповідали вимогам часу. Зокрема, було наголошено на проблемі «відірваності слова від справи». Визнавалося, що преса відстала від життя, а газети скотилися до «політичного базікання». Було втрачено відношення до людини як до найвищої цінності цивілізації, і навіть у постановці проблеми людину називали «людський фактор» [8, с. 112–113].

Друга половина 1980-х рр., тобто період так званої політики «перебудови», метою якої було утвердження демократизації, гласності, політичної реформи в Радянському Союзі, характеризувалася тим, що засоби масової інформації ставали ближчими до реального життя. З послабленням цензури почав формуватися новий інформаційний простір, в якому всі, хто виробляв і всі, хто споживав культурні цінності, мали рівні умови брати участь у їх вільному і аргументованому обговоренні.

Саме тоді інтелігенція вперше отримала можливість обговорювати в засобах масової інформації широке коло проблем, які раніше замовчувались або були заборонені. Була започаткована публічна дискусія та сформовані правила її ведення в умовах плюралізму політичних поглядів. Почало складатися коло найбільш авторитетних в журналістському середовищі експертів, публіцистів і літературних критиків.

Під час цього періоду в Україні найбільш оперативними і впливовими виданнями стають літературно-художні і громадсько-політичні журнали. Незвична різноманітність їх ідейно-естетичних позицій, в поєднанні з відміною цензури, зумовили головну тенденцію розвитку тодішньої журнальної публіцистики – плюралізм і максимальну полемічність усього суспільно-політичного дискурсу.

Слід звернути увагу, що українська журнальна періодика в період перебудови (1985–1991 рр.) була представлена низкою літературно-художніх журналів, більшість з яких мали досить тривалу в часі історію і були відомі широким колам громадськості – «Вітчизна», «Дніпро», «Дзвін» («Жовтень»), «Березіль» («Прапор»), «Київ». Вони водночас були і громадсько-політичними, оскільки поряд з белетристикою і літературною критикою, вміщували публіцистичні твори, матеріали з питань внутрішньої і міжнародної політики, економіки, історії, культури, соціології, інших галузей науки і сфер суспільного життя.

На початку перебудови розвиток демократичних процесів в Україні значно відставав від московських та прибалтійських, що дало підставу називати Українську РСР «заповідником застою». ЦК Компартії України, на чолі з В. Щербицьким, докладав всіх зусиль, щоб нові зміни не торкнулися України. Стосувалося це і такого першого демократичного явища як гласність.

Дійсно, певний час журнальна публіцистика радянської України лишалася за ідеологічною орієнтацією та за формою власності суто партійною. Характерною особливістю тоді була ідеологічна перенасиченість, стереотипність публікацій, штучність відбору фактів і переважно позитивна тональність матеріалів. Суть партійної лінії щодо засобів масової інформації сформульована в резолюції XXVII з'їзду Компартії України (1986) і полягала в тому, щоб «утверджувати в радянських людей високу політичну пильність, уміння з чітких класових позицій оцінювати суспільні явища, відстоювати духовні цінності соціалізму» [9, с. 89]. Впродовж 1985–1986 рр. на сторінках журналів «Вітчизна» і «Київ» під промовистими агітаційно-пропагандистськими рубриками «На барикадах ідей», «На чатах», «Ідеологічний фронт», засуджувалися «підступні посягання» західного імперіалізму, «буржуазного націоналізму» й пропагувалося марксистсько-ленінське вчення та інші комуністичні догмати радянського часу [10, с.6].

Публіцисти продовжували аналізувати факти та ситуації з позиції непримиренної класової ворожості між радянським суспільним устроєм і «світовим імперіалізмом». Зокрема,

.....
викриваючи на сторінках журналу «Вітчизна» «підривну» діяльність «українських буржуазних націоналістів» проти соціалістичних країн, М. Соломатін засуджує «галасливі пропагандистські кампанії» на захист контрреволюційних заклотників в Угорщині, Чехословаччині, Польщі, які неодноразово вчиняла українська зарубіжна преса, сподіваючись на перенесення досвіду контрреволюції в Україну. Плюралістичний соціалізм він називає «новою абракадаброю буржуазної політології, позбавлену реального змісту і своїм отруйним вістрям спрямовану проти соціалізму живого» [11, с.165–171].

Згодом журналісти літературно-художніх і громадсько-політичних журналів, підтримуючи демократичні перетворення, які набирали обертів у суспільстві, все активніше стали відмовлятися від нав'язуваних стандартів та орієнтирів.

З часом в журнальній періодиці починають друкуватися статті істориків, економістів, літературознавців, філософів, громадські діячі. Їх гострі публіцистичні виступи дуже швидко опинилися в центрі уваги громадськості. За короткий час стали відомими широкій читацькій аудиторії імена літературознавця і громадського діяча І. Дзюби, письменника і політика Ю. Щербака, економіста і політика В. Черняка, істориків Я. Дашкевича і С. Білоконя, літературознавця М. Жулинського, письменника Б. Олійника, філософа М. Поповича та інших авторів літературно-художніх журналів.

Однак, редакційним колективам журналів доводилося працювати у непростих умовах, оскільки ініційована КПРС кампанія викривання недоліків все ще носила регламентований характер і мала свої обмеження. Закликаючи пресу розпочати критику тих чи інших вад суспільно-політичного та економічного життя країни, спонукаючи журналістів до критики окремих представників влади, правляча партія разом з тим не припускала можливості критики самих підвалин існуючої політичної системи. Чинилася протидія формуванню альтернативних політичних партій та рухів, поширенню опозиційних думок, не кажучи вже про потенційну загрозу монополії Компартії на владу [12, с. 14].

Прикладом цензурного тиску на редакції літературно-художніх газет і журналів, з боку партійних органів, може бути доповідна записка завідувачів відділів ЦК Компартії України – науки і учбових закладів (Ф. Рудич), пропаганди і агітації (Л. Кравчук), культури (Б. Іваненко) від 26 липня 1988 р., у зв'язку з публікацією в «Літературній Україні» статті науковця С. Білоконя «Михайло Грушевський». Автора піддано критиці за те, що у його статті «відсутня оцінка відверто націоналістичних поглядів М. С. Грушевського... його політична діяльність як голови Центральної ради, ідеолога буржуазно-націоналістичної еміграції, його боротьба проти встановлення на Україні влади Рад».

Виходячи із суто цензурних міркувань, пропонувалося «розглянути питання про доцільність публікації нарисів С. Білоконя про М. С. Грушевського у журналі «Київ» [13, с. 77–78].

Редакційним колективам журналів доводилося з великими труднощами долати цензурні перепони і торувати шлях до демократії і гласності. Так було у 1989 р., коли харківський журнал «Прапор» (з 1991 р. – «Березіль») зважився опублікувати на своїх сторінках поезію Василя Стуса з післясловом Івана Драча. Твори Стуса на той час перебували під забороною і жоден часопис оприлюднити їх не міг. Тому після не погодженого анонсу в «Літературній Україні» вихід квітневого номера «Прапора» було призупинено і цензура зажадала зняти матеріал з друку, однак, редакція не поступалася. Протистояння несподівано закінчилося на користь журналістського колективу, оскільки, посилаючись на анонс у «Літературній Україні» публікації поезії В. Стуса почала домагатися і газета «Молодь України», і під спільним тиском журналістів цензура змушена поступитися [14].

Обов'язкові тогочасні ідеологічні атрибути змушували редакторів журналів шукати всілякі можливості обійти цензурні перепони. Це засвідчують слова Р. Федорова: «Я йшов на компроміси... Ну, наприклад, Ростислав Братунь завів рубрику «Пост імені Ярослава Галана». Я його в цьому підтримав. А що зробили? За тим Постом... ми могли публікувати у журналі справжню літературу» [15, с. 9–11]. У таких ситуаціях, характерних для радянського часу, побував чи не кожен редактор. І, як зазначає Р. М. Федорів «правдами і неправдами, ставлячи часом богові свічку й чортові кочергу, ми, редакція і редколегія, скеровували напрям журналу в бік популяризації історії, етнографії, фольклору, історії культури взагалі. Обличчя «Дзвона» таке, яке воно є сьогодні, вироблялося протягом довгих років у нелегкій боротьбі з апаратчиками, цензурою, донощиками і провокаторами» [16, с. 107–113].

Одним із ключових чинників впливу журнальної публіцистики на формування громадської думки є довіра до них людей, як до джерел інформації, з високим рівнем об'єктивності та глибиною пропонованого ними аналізу суспільно-політичних і культурних явищ та процесів. Вагомим критерієм такої довіри можна розглядати тиражність журналів. Зріст тиражу і широка читацька пошта є аргументованим підтвердженням не тільки авторитету і популярності літературно-художніх і громадсько-політичних журналів в українському суспільстві, а ролі часописів як важливого чинника національного відродження і розгортання руху за державну незалежність України.

Таким чином, умови функціонування української публіцистики у перебудовчий період характеризувалися складністю суспільно-політичної ситуації, яка мала тенденцію до ослаблення цензурного тиску, а згодом і втрати ідеологічної монополії Комуністичної партії. В цей історичний період змінилася економічна основа суспільства, характер соціально-культурного середовища, його духовно-психологічна атмосфера, втратили своє колишнє значення стереотипи старої ідеології, стала можливою реалізація громадянських прав і свобод.

У таких динамічних суспільно-політичних умовах українська журнальна періодика поступово виходила з-під впливу панівної ідеології і виходила на вістря демократичних перетворень. Літературно-художні і громадсько-політичні часописи робили вагомий внесок в осмислення широким загалом суспільних процесів, утвердження плюралізму думок, ламання стереотипів, переоцінку сучасності крізь призму історичного досвіду. Актуальні і співзвучні часові публіцистичні матеріали видань зумовили зростання їх тиражу і популярності серед широких верств громадськості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Здоровега В. Й. Мистецтво публіциста: Літературно-критичний нарис. – К.: Радянський письменник, 1966. – 174 с.
2. Прилюк Д. М. Теорія і практика журналістської творчості: Проблеми майстерності. – К.: Вища школа, 1983. – 280 с.
3. Скуленко М. И. Журналистика и пропаганда. – К.: Вища школа, 1987. – 159 с.
4. Федорів Р. Смутне сонце на Україні, або ж на милицях до суверенітету. Не виголошена промова на II з'їзді народних депутатів СРСР // Дзвін. – 1990. – № 4. – С. 67–70.
5. Історія партійно-радянської преси України / За заг. ред. А. З. Москаленка. – К.: Вища школа, 1989. – 359 с.
6. Лизанчук В. В. Грани колективізму. Воздействие печати, телевидения, радио на формирование социально активной личности / В. В. Лизанчук. – Львов: Вища школа, 1989. – 152 с.
7. Шкляр В. І. Енергія думки і мистецтво слова. – К.: Вища школа, 1988. – 199 с.
8. XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза, 25 февраля – 6 марта 1986 г. Стенографический отчет. – Т. 1. – М.: Политиздат, 1986. – 654 с.
9. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Украины. – К.: Политиздат Украины, 1986. – 140 с.
10. Желіховська Н. С. Концептуально-тематичні особливості української публіцистики другої половини 80-х років ХХ століття (на матеріалах журналів «Київ» і «Вітчизна»): Автореф. дис... канд. наук із соціальних комунікацій. 27.00.04 / Н. С. Желіховська / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2008. – 14 с.
11. Соломатін М. Множинна ставка на контрреволюцію, або нова абракадабра // Вітчизна. – 1985. – №12. – С. 165–171.
12. Костильова С. О. Становлення і розвиток друкованих засобів масової інформації новітньої України (друга половина 80-х – 90-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис... докт. істор. наук. 07.00.01 / С. О. Костильова / Донецький національний університет. – Донецьк, 2004. – 36 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України. – Оп. 32. Спр. 2447. Арк. 77–78.
14. Характер часу і характер часопису. З виступу головного редактора «Березіль» Володимира Науменка на святкуванні 50-річчя часопису. [Електронний ресурс]. Режим доступу: // http://www.berezil.kh.ua/details.php?news_id=69. – Назва з екрана.
15. Залізник Б. Роман Федорів: «Я припустився великої помилки, що не зробив собі іміджу... / Б. Залізник // Україна. – 1995. – № 5–6. – С. 9–11.
16. Федорів Р. На варті червоної калини // Дзвін. – 1990. – № 5. – С. 107–113.

Khramtsova I. A. Problems of Ukrainian journalism in the period of Perestroika

The paper is based on the critical analysis of historical sources and historiography achievements, clarifies and analyzes the basic conditions and problems of Ukrainian journalism in the years of restructuring in Ukraine.

Key words: historiography, Ukrainian journalism, restructure, literary and art, social and political magazines.

Храмцова И. А. Проблемы функционирования Украинской публицистики в эпоху перестройки.

На основе критического анализа исторических источников и достижений историографии выяснено и проанализированы основные условия и проблемы функционирования украинской публицистики во времена перестройки в Украине.

Ключевые слова: историография, украинская публицистика, перестройка, литературно-художественные и общественно-политические журналы.